

En skärvstenshög i Fjärdhundra

En skärvstenshög i Fjärdhundra

Arkeologisk förundersökning

L1942:1125
Mällersta 1:21
Enköpings kommun
Uppland

Hans Göthberg

Upplandsmuseets rapporter 2022:22

ISSN 1654-8280

BEARBETNING AV FOTON: Hans Göthberg, Olle Norling

BEARBETNING AV PLANER: Hans Göthberg

OMSLAGSBILD: I mitten av skärvstenshögen fanns ett markfast block med en distinkt form med branta sidor och spetsig topp. Till höger om blocket ses den kraftiga skärvstenspackningen. I botten fanns stenar i morängrus som tillhörde det naturligt avsatta underlaget. Foto mot norr, Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

GRANSKNING: Anna Ölund

UPPHOVSRÄTT: om inget annat anges: Creative Commons licens CC BY. © Lantmäteriet, dnr I2014/00634

GRAFISK FORMGIVNING OCH PRODUKTION: Malin Lucas

DIGITALT TRYCK: Kph, Uppsala

© UPPLANDSMUSEET, 2022

Upplandsmuseet
Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018-169100
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Bakgrund.....	8
Syfte och genomförande.....	8
Topografi, fornlämningsmiljö och tidigare undersökningar	9
Undersökningsresultat.....	10
Fynd.....	15
Analyser	16
Diskussion	17
Administrativa uppgifter	19
Referenser.....	20
Bilagor	21
Bilaga 1 – Fyndlista.....	21
Bilaga 2 – ¹⁴ C-analys.....	22

Sammanfattning

Stiftelsen Upplandsmuseets avdelning Arkeologi utförde under juni 2022 en arkeologisk förundersökning av skärvtenshögen fornlämning L1942:1125 inom fastigheten Mällersta 1:21 i Simtuna socken i Enköpings kommun. Anledningen till förundersökningen var planerade markarbeten på tomten till ett bostadshus. Syftet med förundersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera och avgränsa fornlämningen för att klargöra om det var möjligt att undersöka och ta bort den inför planerade markingrepp.

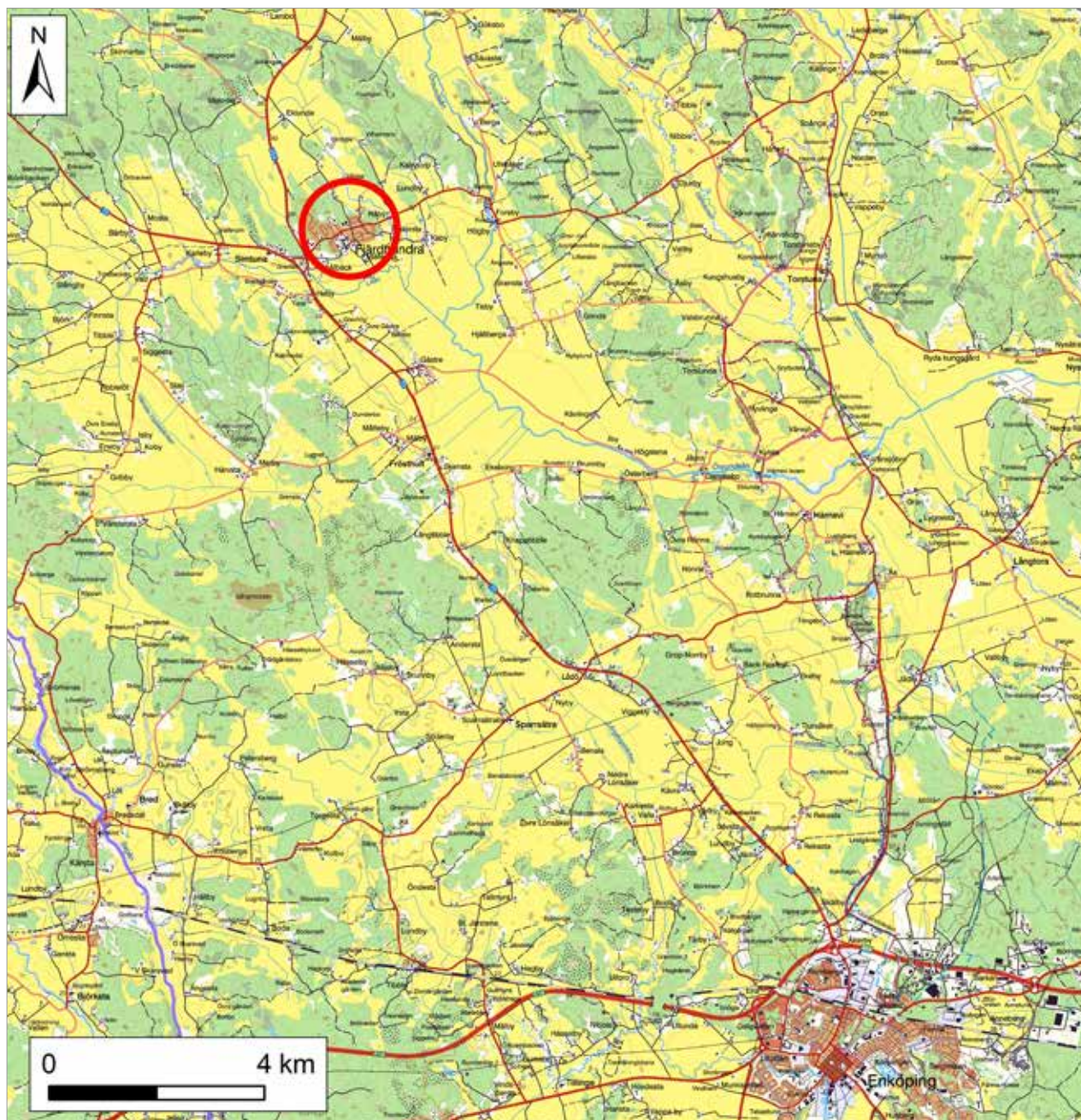
I förundersökningen ingick handgrävning av schakt i skärvtenshögen. Dessa visade att lämningen huvudsakligen bestod av en packning av grov skärvtens. I packningens botten fanns ett sotskikt, vilket kan vara följden av urlakning och infiltration över lång tid. Inga föremål påträffades i själva skärvtenspackningen, men strax utanför dess norra kant påträffades en håleggad yxa av flinta och en knacksten. 14C-analyser av kol i sotskiktet har gett dateringar till äldre bronsålder.

Inledning

Stiftelsen Upplandsmuseets avdelning Arkeologi genomförde under juni 2022 en arkeologisk förundersökning av fornlämningen L1942:1125, inom del av fastigheten Mällersta 1:21 i Simtuna socken i Enköpings kommun. Förundersökningen gjordes inför ett planerat markarbete inom tomten till ett

bostadshus. Förundersökningen gjordes på uppdrag av fastighetsägaren Mohammad Abu-Halwa efter beslut av Länsstyrelsen i Uppsala län (1st dnr 431-4645-2022). Projektledare för Upplandsmuseet var Hans Göthberg.

Figur 1. Utsnitt ur Terrängkartan med Mällersta i Simtuna markerad med röd cirkel. Skala 1:120 000.

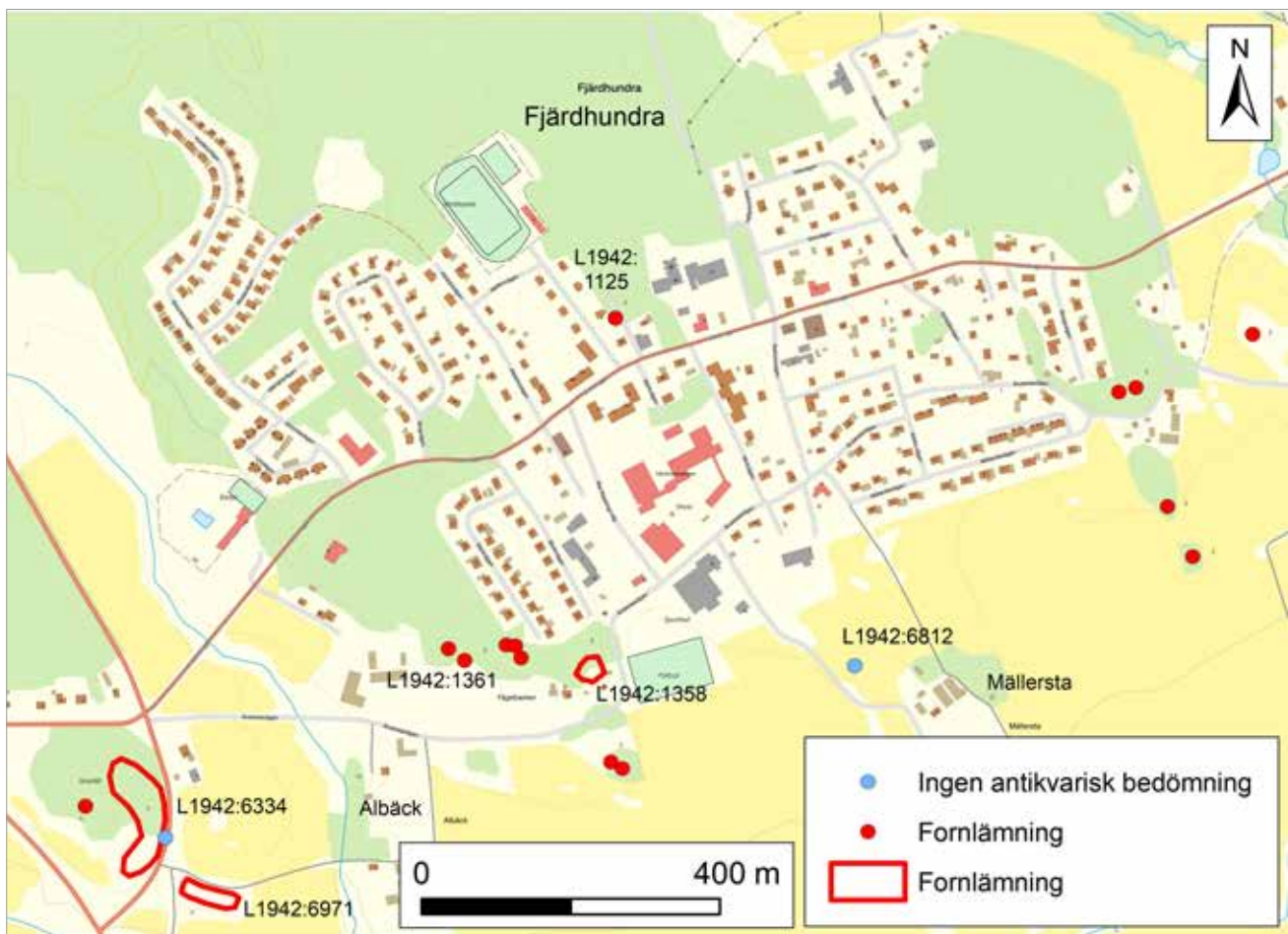
Bakgrund

Syfte och genomförande

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera och avgränsa fornlämningen för att klargöra om det var möjligt att undersöka och ta bort den inför planerade markningrepp.

Förundersökningens huvudmoment var avtörning och grävning av skärvstenshögen. Omkring en tredjedel av skärvstenshögen avsågs att undersökas inom ramen för förundersökningen.

All plandokumentation av schakt, arkeologiska och topografiska objekt samt lägesbestämning av fynd och prover gjordes med GPRS försedd med nätverks-RTK för vidare bearbetning i Intrasis. Fynd och prover dokumenterades utifrån kontextuell samhörighet med arkeologiska objekt. Dokumentation i form av beskrivningar gjordes på papper. Vid handgrävningen av skärvstenshögen gjordes en begränsad metalldetektering med en mindre metalldetektor, en s.k. pin pointer, främst i skärvstenshögens undre skikt.

Figur 2. I Fjärdhundras omgivning finns gravfält, enskilda stensättningar och högar, samt skärvstenshögar (L1942:1361). Den aktuella skärvstenshögen L1942:1125 ligger ensam i bebyggelsen, medan de andra fornlämningarna ligger utanför den sammanhängande bebyggelsen. Skala 1:10 000.

Topografi, fornlämningsmiljö och tidigare undersökningar

Platsen för förundersökningen vid Mällersta ligger i den västra delen av Uppsala län, på den norra sidan av de flacka markerna kring den stora ängen Marstallen, genom vilken Örsundaån och Lillån rinner. Det aktuella området har varit impedimentmark, innan bebyggelsen i tätorten Fjärdhundra uppstod vid 1900-talets början. Nivåerna ligger på 30–40 m ö. h.

I området finns spridda skärvtenshögar, rösen och hållristningar, vilka kan avspegla verksamhet under bronsålder. Därutöver finns enstaka gravar i form av stensättningar, resta stenar, högar, men även gravfält och runristningar, vilka avspeglar en omfattande närvaro under järnålder (Fig. 2).

Detta visas även av äldre undersökningar inom gravfälten L1942:6971 och L1942:6334 vid Albäck där gravar från såväl folkvandringstid, vendeltid

och vikingatid undersökts (Arbman 1935; Ambrosiani 1955; Göthberg m.fl. 2001). Gravarna och gravfälten låg i närheten av platserna för de historiskt kända byarna.

Vid Mällersta har arkeologiska fynd påträffats i olika sammanhang. I samband med anläggning av järnväg 1905 påträffades överplöjda gravhögar (L1942:6812). De innehöll bland annat ovala spännbucklor, spännen av brons, kniv, svärd samt keramik. Vid en efterföljande undersökning av en grav i närheten påträffades ytterligare ett svärd, spjutspets, ringnål av brons, keramik och brända ben (SHM 12476). Vid Mällersta har också flera föremål upphittats, men där närmare uppgift om fyndplats saknas. Till dessa hör en bronsyxå från äldre bronsålder (SHM 1477), en liten skaft-hålsyxå av sten (SHM 12305) och en stenklubba (SHM 16051).

Figur 3. Skärvtenshögen L1942:1125 var upplagd kring ett markfast block. Foto före avtorvning mot öster, Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

Undersökningsresultat

Skärvstenshögen L1942:1125 låg inne bland bebyggelsen i tätorten Fjärdhundra, men nära en skogsbevuxen impedimentmark. Fornlämningen låg öster om ett bostadshus och vid den östra kanten av

tomten, som avgränsades av ett staket. På andra sidan staket fanns en något nedschaktad grusväg, varefter en sten- och blockrik impedimentmark vidtog (Fig. 4).

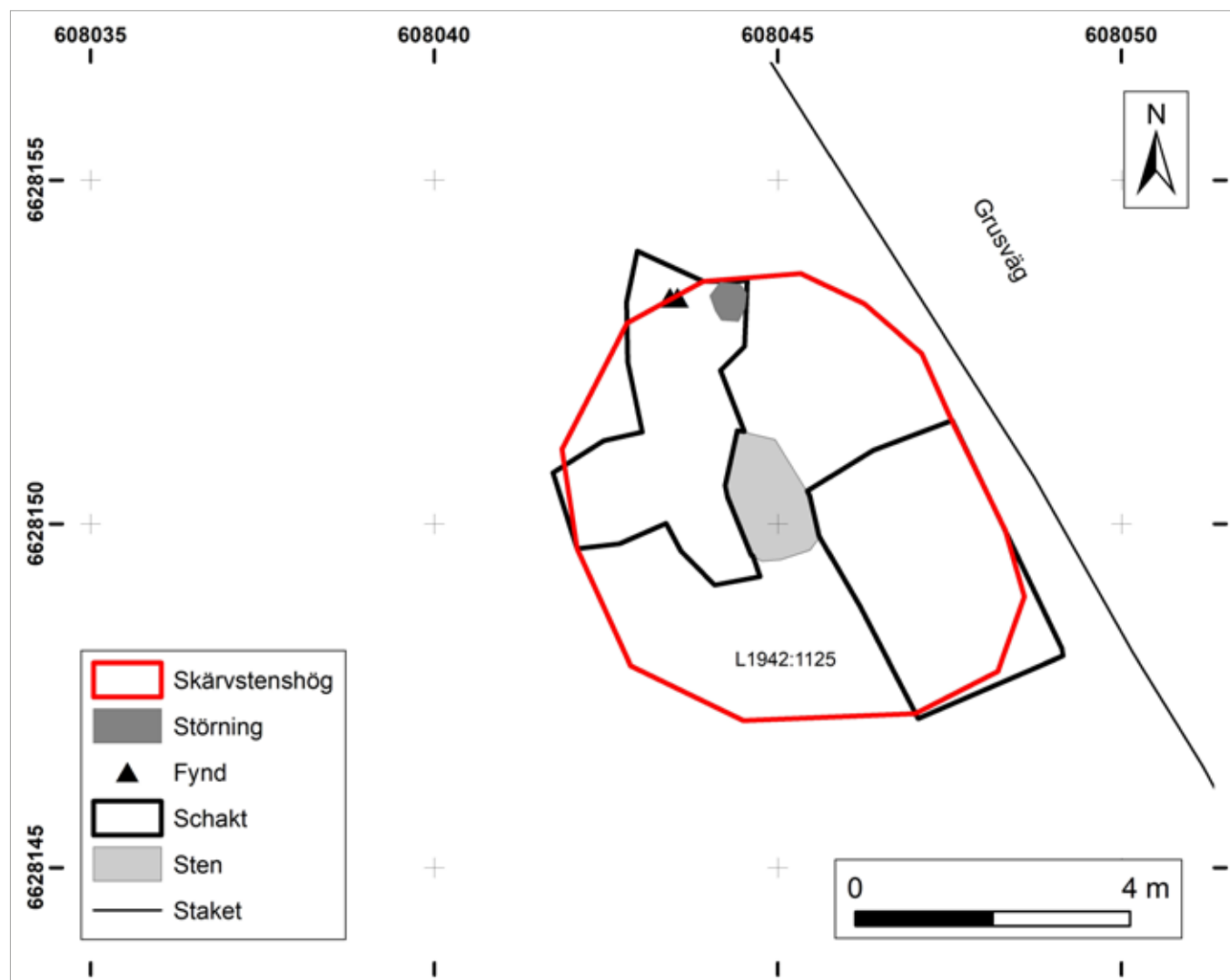
Figur 4. Skärvstenshögen L1942:1125 låg i tomtmark i tätorten Fjärdhundra och invid ett skogsparti. Skala 1:1 000.

Skärvstenshögen var 7×6 m stor och 0,6 m hög, samt anlagd kring ett markfast block som var 1,9×1,1 m stort och 0,7 m högt (Fig. 3). I ytan av skärvstenshögen var enstaka större stenar synliga. I den östra delen fanns en stubbe och spår av fräsning av ytterligare stubbar. Enligt beskrivningen i KMR har en komposthög tidigare funnits på lämnningen, men av denna fanns inga synliga spår vid förundersökningen. Skärvstenshögens krön låg på en nivå av 37,29 m ö.h.

Vid förundersökningen avtorvades en 17 m² stor yta av skärvstenshögen med handredskap, vilket utgjorde omkring hälften av dess yta. Av den avtorvade ytan handgrävdes 12 m² i botten, vilket motsvarade en tredjedel av skärvstenshögen (Fig. 5).

Efter avtorvningen konstaterades att på både den västra och östra sidan av det markfasta blocket fanns ett lager med siltig mylla, vilket sträckte sig

0,5 m ut från blocket och var upp till 0,2 m tjockt, samt tjockast närmast blocket. Under och utanför myllagret fanns en packning av skärvsten som låg i siltig mylla. Skärvstenarna var 0,05–0,3 m stora, varav en hög andel av skärvstenen var 0,2–0,3 m stora, vilket är ovanligt kraftigt (Fig. 6). Ett stycke ned i skärvstenspackningen vidtog en fyllning av rödgul grusig sand och i botten fanns ett sotskikt med inslag av träkol. Sotskiktet hade en varierande tjocklek av 0,03–0,05 m, men hade en ojämn botten med djupare partier där tjockleken kunde uppgå till 0,20 m (Fig. 7). Övergångarna mellan skikten var vaga, vilket troligen är följden av infiltration och urlakning över lång tid. I ett 0,2–0,3 m brett stråk närmast blocket låg skärvstenen enbart i lucker mylla. Det kan vara följden av att regnvatten under lång tid runnit ned från blockets brant slutande sidor.

Figur 5. I skärvstenshögen avtorvades och undersöktes två ytor på varsin sida av ett markfast block. Skala 1:100.

Figur 6. Skärvstenspackningen väster om det markfasta blocket framrensad efter avtorvningen. Foto mot öster, Ebba Drugge, Upplandsmuseet.

Figur 7. Tolkning av sektion genom skärvstenshögen öster om det markfasta blocket. Under torven och närmast blocket fanns ett lager med siltig mylla (1). Därunder följde skärvstenspackningen som dominerades av ovanligt stora skärvstenar. Fyllningen kring skärvstenen varierade, med siltig mylla överst (2), därunder rödgul grusig sand (3) och i botten sot och kol (4). Botten utgjordes av sten i morän (5). Nivån på markytan invid blocket var 37,29 m ö.h. och nivån i botten var 36,61 m ö.h. Foto mot norr, Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

Packningen av skärvsten var totalt upp till 0,4 m tjock på den västra sidan av blocket och uppemot 0,7 m tjock på den östra sidan.

I den norra kanten av skärvstenshögen fanns ett parti med siltig mylla, men utan skärvsten. Där fanns en störning med mycket lucker mylla och stenfragment av sprängsten (Fig. 5). I störningens fyllning fanns en hopvecklad rostig stålvtajer och sentida glaserad keramik. Störningen har troligen uppkommit efter sprängning och borttagning av en sten, sannolikt i samband med att trädgården anlades vid bostadshuset.

Det naturliga avsatta underlaget utgjordes av morängrus med inslag av 0,1–0,7 m stora stenar (Fig. 8). Botten av det markfasta blocket anslöt till detta skikt. De stenar som före avtorvningen var synliga på några ställen i kanten av skärvstenshögen hade samma storlek som de i det naturligt avsatta underlaget och bör därför tillhöra detta. Stenarna hade också motsvarigheter i impedimentmarken öster om tomten där det fanns ett relativt stort inslag av stenar och block (Fig. 9). Nivåerna för det naturligt avsatta underlaget under skärvstenshögen låg på 36,30–36,60 m ö.h.

Figur 8. Stenarna under skärvstenshögen hade ansenliga dimensioner, här i delen norr om det markfasta blocket. Foto mot nordöst, Ebba Drugge, Upplandsmuseet.

Figur 9. Översikt av undersökta ytor i skärvstenshögens västra del kring det markfasta blocket. I skogen i bakgrunden kan stenar anas, vilket ger en antydning om terrängens ursprungliga utseende innan tomten anlades. Foto mot öster, Ebba Drugge, Upplandsmuseet.

Fynd

Vid förundersökningen påträffades inga föremål eller andra fynd i skärvtenshögens skärvtenspackning. I den norra kanten av skärvtenshögen och utanför skärvtenspackningen påträffades däremot en liten yxa eller mejsel av flinta (F1) och en knacksten av porfyr (F2). Annars påträffades direkt under torven vid avtorvningen några enstaka fragment av sentida keramik. De kommer sannolikt från planteringskrukor, vilka inte tillvaratogs. Inte heller den stålsvajer och sentida glaserad keramik som påträffades i störningen tillvaratogs.

En bedömning av stenföremålen gjordes av Lars Sundström, SAU. Yxan F1 var 7,5 cm lång, 4,4 cm bred och 2,3 cm tjock, med ett närmast fyr-sidigt snitt (Fig. 10). Den kan karaktäriseras som en tjocknackig håleggad yxa av flinta, där nack-

en var avbruten. Yxan är troligen mellan-neolitisk från Skåne eller Danmark (Vang Petersen 1999 s. 115f). Yxan bar spår av olika skador, däribland en kompressionsfraktur som uppkommit när yxan bröts av (se Olausson 1982 s. 48). Dessutom fanns spår av avslag, samt eldpåverkan, alternativt frostsprängning.

F2 var av porfyr och var 14,0 cm lång, 6,4 cm bred och 4,3 cm tjock. Den hade en avlång form och ett närmast fyr-sidigt tvärsnitt. I synnerhet de bredare sidorna var bearbetade och närmast slipade, medan de smala sidorna var mindre bearbetade. Den ena tväränden var nästan rakt avslutad, där det också fanns en slagbula. Några av spåren kan ha uppkommit genom bultning och föremålet kan beskrivas som en knacksten. (Fig. 11).

Figur 10. Del av tjocknackig håleggad yxa av flinta (F1). Foto, Olle Norling, Upplandsmuseet.

Figur 11. Knacksten av porfyr (F2) med avlång form och fyr-sidigt tvärsnitt. Foto, Olle Norling, Upplandsmuseet.

Analyser

Vedart och ¹⁴C-analys

För att få en uppfattning om skärvstenshögens kronologiska placering genomfördes analys av vedart och ¹⁴C. Två prover av kol genomgick vedartsanalys av VEDLAB/Erik Danielsson. Syftet var att bestämma vilka fragment av träkol som var mest lämpade för ¹⁴C-analys. De analyserade proverna togs i sotskiktet i botten av skärvstenshögen. Ved-

arten i prov 2084 i den norra delen av skärvstenshögen utgjordes av tall och i prov 2086 i den östra delen av ek (Fig. 12).

Två prover ¹⁴C-analyserades vid Ångströmlaboratoriet, Tandemlaboratoriet, Uppsala universitet. Dateringarna från båda proven ligger i äldre bronsålder, 1438–1283 BC respektive 1407–1224 BC (2 sigma).

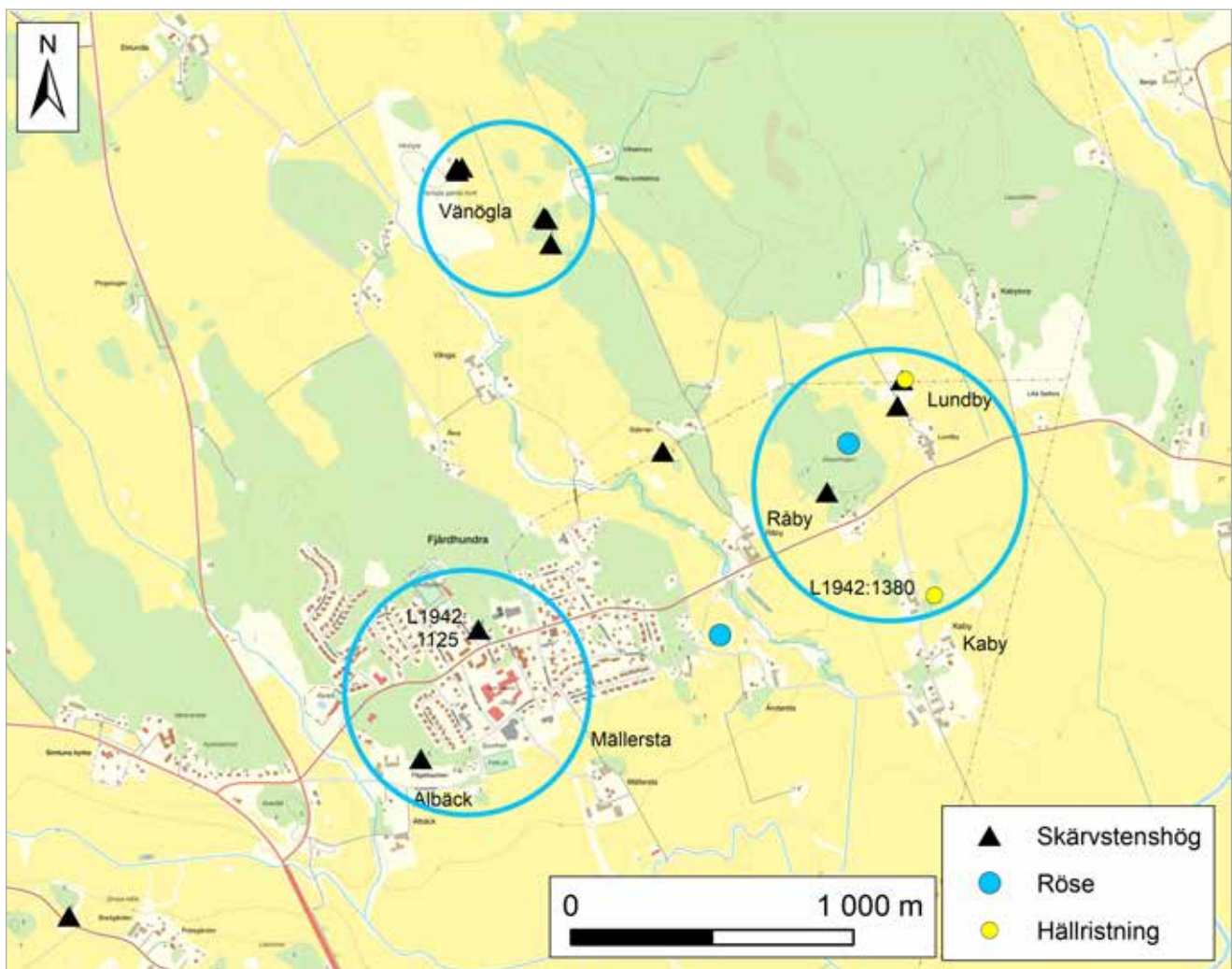
Lab-nr	Prov	Material/vedart	¹⁴ C-datering	1 sigma kal (68,2%)	2 sigma kal (95,4%)
Ua-75009	2084	Träkol/tall	3106±30 BP	1419–1380 BC (36,9%) 1341–1307 BC (30,8%)	1438–1283 BC (95,4%)
Ua-75010	2086	Träkol/ek	3055±30 BP	1384–1338 BC (33,1%) 1317–1267 BC (34,9%)	1407–1255 BC (88,9%) 1247–1224 BC (6,4%)

Figur 12. Lista över ¹⁴C-värden med kalibrering efter IOSACal v0.4.2.

Diskussion

Förundersökningen visade att skärvstenshögen var bättre bevarad än vad som antagits innan förundersökningen, bland annat eftersom beskrivningen i KMR nämner en komposthög. Till de konstaterade skadorna hörde en sentida störning i skärvstenshögens norra kant. Dessutom kan den yttersta östra kanten av skärvstenshögen vara skadad av en gammal nedschaktning för den grusväg som löper utanför tomtgränsen.

Skärvstenshögen låg relativt isolerat jämfört med andra fornlämningar i omgivningen och inne bland bebyggelsen i tätorten Fjärdhundra. Frånvaron av andra fornlämningar skulle möjligen kunna avspegla en ursprunglig situation. Det är också tänkbart att fornlämningar förstörts vid framväxten av tätorten Fjärdhundra under det tidiga 1900-talet. För det talar att gravar (L1942:6812) påträffades när järnvägen anlades. Dessutom har en bronsyxta från äldre bronsålder, en stenyxa och en stenklubba upphittats på Mällerstas marker.

Figur 13. I Fjärdhundras omgivningar finns fornlämningar som sannolikt är från bronsålder, däribland skärvstenshögar, rösen och hällristningar. Ansamlingar av dessa lämningar finns vid Vanögla och Lundby. Skala 1:25 000.

Vad gäller den kronologiska situationen ligger ¹⁴C-dateringarna från sotskiktet i skärvstenshögen i äldre bronsålder. Vid Mällersta har sten- och bronsföremål upphittats tidigare, vilka kan ha dateringar till stenålderns slut och äldre bronsålder. De motsvarar därmed delvis ¹⁴C-dateringarna från skärvstenshögen. Yxan av flinta i utkanten av skärvstenshögen kan däremot ha en datering till mellanneolitikum. Det kan antyda möjligheten av att det har funnits boplatser från denna tid i omgivningen. Den avsevärda tidsskillnaden mellan stenyxan och ¹⁴C-dateringarna talar för att yxan knappast har varit i praktiskt bruk när den hamnade i skärvstenshögen. Att den påträffades strax utanför själva skärvstenspackningen tillsammans med knackstenen av porfyr ger intryck av att vara en avsiktlig deposition av gamla föremål. Flintyxans ursprung i Skåne eller Danmark kan i likhet med många andra flintföremål som påträffats i Mälarlandskapen ses ett spår av långväga kontakter.

På några platser i Mällerstas och Fjärdhundras omgivningar finns fler skärvstenshögar utöver den förundersökta L1942:1125. I dessa omgivningar finns också två rösen och två hållristningar, varav en med skepp och skålgropar (L1942:1380). Lämningsarna har en svag ansats till ansamlingar vid Lundby-Råby-Kaby respektive Vänögla. På dessa platser kan det ha funnits en mer omfattande och kanske långvarig närvaro under bronsålder. Jämfört med dessa skulle skärvstenshögen vid Mällersta vid första anblicken kunna vara spår av en kortvarig och lågintensiv närvaro. Den bör dock ses tillsammans med en skärvstenshöga vid Albäck (Fig. 13). Dessutom kan lösfynden av en bronsyxa och en stenyxa vid Mällersta kunna vara tecken på att ytterligare lämningar funnits, men förstörts i samband med framväxten av tätorten Fjärdhundra. Miljön vid Mällersta-Albäck skulle då kunna vara en motsvarighet till de två andra miljöerna.

Administrativa uppgifter

Uppdragsnummer Fornreg: 202200887

Plats: Mällersta 1.21, Simtuna socken, Enköpings kommun

Fornlämningsnummer: L1942:1125

Fornlämningstyp: Skärvestenshög

Typ av undersökning: Arkeologisk förundersökning

Orsak till undersökning: Anläggning av pool

Uppdragsgivare: Mohammad Abu-Halwa

Fältarbetsperiod: 29–30 juni 2022

Upplandsmuseets projektledare: Hans Göthberg

Upplandsmuseets personal: Ebba Drugge, Adam Hultberg

Upplandsmuseets diarienummer: 338–2022

Upplandsmuseets projektnummer: 8877

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-4645-2022, (2022-06-23)

Koordinatsystem: Sweref 99 TM

Höjdsystem: RH 2000

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv

Fynd: Två fyndposter. Förvaras i Upplandsmuseets magasin i väntan på fyndfördelning

Referenser

Litteratur

Arbman, Holger. 1935. Vikingatidsgravar vid Albäck i Simtuna. Västmanlands Fornminnesförenings Årsskrift XXIII. 1935.

Ambrosiani, Björn. 1955. Ett 500-talsfynd från Simtuna. Fornvännen. Årgång 50.

Göthberg, Hans, Wigg, Ann-Sofie & Åman, Elisabeth. Väg 70 Simtuna – Kumla. Arkeologisk utredning, etapp 1. Simtuna socken, Enköpings kommun, Uppland, Tärna, Kumla och Norrby socknar, Sala kommun, Västmanland, Upplandsmuseet. Rapport 2001:05.

Olausson, Deborah S. 1982. Lithic technological analysis of the thin-butted flint axe. Acta Archaeologica. Vol, 52. 1982. København.

Vang Petersen, Peter. 1999. Flint fra Danmarks Oldtid. København.

Bilagor

Bilaga 1 – Fyndlista

Fyndnr	Sakord	Material	Antal fragment	Vikt	Mått (cm)	Beskrivning
1	Yxa	Sten/flinta	1	94 g	7,5×4,4×2,3	Tjocknackig, håleggad yxa med avbruten nacke
2	Knacksten	Sten/porfyr	1	690 g	14,0×6,4×4,3	Avlång knacksten med firsidigt tvärsnitt. Slipade sidor

Bilaga 2 – ¹⁴C-analys

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Kol-14 gruppen

Besöksadress:
Ångström Laboratoriet
Lägerhyddsvägen 1

Postadress:
Box 529
751 21 Uppsala

Telefon:
018 – 471 3124

Telefax:
018 – 55 5736

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
radiocarbon@physics.uu.se

Hans Göthberg
Upplandsmuseet
Drottninggatan 7
753 10 UPPSALA

Resultat av ¹⁴C datering av träkol från Mällersta, Simtuna socken, Uppland. (p 4577)

Förbehandling av träkol:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (10 h, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (10 h, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före mätningen av ¹⁴C-innehållet i acceleratorn förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 3, till CO₂-gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labbnr	Prov	$\delta^{13}\text{C}_{\text{‰}}$ V-PDB	¹⁴ C ålder BP
Ua-75009	P2084	-24,7	3 106 ± 30
Ua-75010	P2086	-24,5	3 055 ± 30

Med vänliga hälsningar

Melanie Mucke
2022.09.02
Mucke 21:28:25 +02'00'

Melanie Mucke/Daniel Primetzhofer

Kalibreringskurvor

